

Bevezetés

Dolgozatom célja egy kulturális antropológiai témájú könyv recenziója és annak vizsgálata, hogy ez a könyv, vagy legalábbis egyes részei hogyan értelmezhetőek a politikai antropológia szemszögéből. A választásom Fiáth Titanilla nem régen megjelent *Börtönkönyv* című kötetére esett.

Több okból is érdemes foglalkozni ezzel a művel. Az egyik, hogy mind külföldön, mind itthon a börtönökkel foglalkozó irodalom nagy része *történelmi-filozófiai* (pl. Michel Foucault: Felügyelet és büntetés) vagy *szociológiai* (pl. Erwing Goffman: *Asylums*), illetve *pszichológiai-kriminológiai* (pl. Boros János: *Börtönpszichológia*) nézőpontú. Az első kettő a büntetés-végrehajtási intézmények történetével, illetve maga a bűn-büntetés és a társadalom viszonyával foglalkozik, az utolsó pedig a fogvatartott és az intézmény kapcsolatát, ezen belül is nagyrészt a személyiség alakulását és az egyén mentális állapotát vizsgálja. 2007-ben megjelent *Fogvatartott gondolatok* című könyv már a szociálpszichológiát és a nyelvészetet mint elemzési módszert használja, azonban az első, börtönvilágot kulturális antropológiai módszerrel elemző könyv Fiáth munkája. Nagy áttérés ez, mivel az eddig megjelent művek mind az étikus nézőpontot képviselik, ezzel ellentétben a *Börtönkönyv* a fogvatartottak saját belső szemszögén keresztül írja le a „totális”¹ intézmények kultúráját.

A másik érdemes szempont az, hogy ez a mű egy elsőkönyves szerző munkája és hasznos lehet minden fiatal antropológus számára, hogy értelmezve olvassa és tanuljon belőle. Igaz, a könyvben szereplő fejezetek nagy része már megjelent tanulmányok átdolgozása, de még így is figyelemreméltó a kötet.

A harmadik pedig egy személyes vélemény, nekem nagyon tetszett a könyv és ajánlom mindenkinek, hogy olvassa el.

1 Totális intézménynek nevezünk minden olyan rendszert, melyben a bentlakók egész életét teljes mértékben felügyelik és irányítják.

Szerző és módszere

A szerző magyar, pszichológia és kulturális antropológia szakon végzett. Jelenleg pedig az ELTE Társadalomtudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskolájának hallgatója. 2004 és 2006 között a Baracskai Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben, 2007 óta Budapesti Fegyház és Börtönben dolgozik börtönpszichológusként, valamint 2011 júniusától a Kalocsai Fegyház és Börtön női fogvatartottjainak is tart egyéni konzultációkat és csoportfoglalkozásokat. Ezen helyszíneken végzett „terepmunkája” adja kutatásai alapját.

Fiáth írásaiban a pszichológia mellett túlsúlyban vannak a kulturális antropológiai módszerek és nézőpontok. Munkája során nap mint nap találkozik fogvatartottakkal, a velük folytatott beszélgetések, az általuk írt anyagok, valamint saját megfigyelései szolgáltatják az elemzéshez szükséges információkat.

Az egész kötet során alapvetően émiikus nézőpontot követ, miszerint a fogvatartottak saját belső szemszögéből vizsgálja az eseményeket, azonban néha „hátralép” és étikus szempontok alapján elemzi a jelenségeket. Ezzel megfelelő egyensúlyt teremt a színes történetek és tudományos megállapítások között.

A szerző nem sorolja be magát egyik nagyobb antropológiai irányzatba se, sőt többféle elméletet felhasznál művében, Foucault hatalom-értelmezéséről, Bourdieu mezzo- és töke-elméletén át Turner liminális állapotáig, azonban a kötet elolvasása után arra következtethetünk, hogy a szimbolikus illetve interpretatív antropológia áll hozzá a legközelebb.

Fejezetek

A könyv 11 fejezetet tartalmaz, melyek egy kivétellel már korábban megjelent tanulmányok átdolgozásai. A következőkben megpróbálom ezeket röviden összefoglalni.

Az első részben a státusz és hatalom kérdéskörét járja végig szerző. Olyan kérdésekre keresi a választ, hogy mik és hogyan határozzák meg illetve befolyásolják egy fogvatartott helyét a börtönhierarchiában. Ebben a problémakörben, mint a könyv

további témáiban is sokkal árnyaltabb képet vázol fel, mint azt képzeltük volna. Az alapvető státuszok (vamzer, köcsög, csicska, menő, jógyerek stb.) alapvetően helyzetfüggő szerepek. A státusz és hatalom erősen szituációfüggő, azonban meg lehet határozni néhány fontos hatalmi dimenziót, melyek a státuszokat alakítják. Ezek a fizikai adottságok, a kapcsolati tőke, az anyagi lehetőségek, valamint a pszichopátia.

A következő fejezet a proxemikáról és a dekorációról szól, vagyis arról, hogy a fogvatartottak hogyan használják és alakítják át életterüket (a cellákat) és ezzel hogyan próbálják a kinti élet illúzióját megteremteni, valamint saját identitásukat erősíteni.

Ezután az idő élményéről ír a szerző, mely során négy időparadoxon segítségével elemzi az elítéltek időérzékelését: 1. Az idő tempója (mikor gyorsul, mikor lassul); 2. Beágyazottság (büntetés ideje és egész életút viszonya); 3. Szimultaneitás („kinti” és „benti” idő); 4. Emlékezet (memória torzítása a börtönökkel kapcsolatban).

A negyedik fejezet a fogvatartottak testével foglalkozik, ezen belül is a testedzéssel, a szteroidhasználattal és a különböző testképzavarokkal. Itt a szerző olyan kérdésekre keresi a választ, hogy miért olyan fontos a test a börtönben, miért alakul ki testedzésfüggőség, valamint hogyan és miért használnak az elítéltek szteroidokat.

Ruházattal foglalkozik a könyv ötödik része. Ebben a részben a rabruha átalakításáról van szó, aminek több oka is van, ezek közül a fontosabbak a presztízsszimbólumként való használat, a nemi identitás kifejezése, valamint az individualizáció erősítése, illetve természetesen a hatalommal való „szembeszegülés”.

A következő fejezet a szexualitás és nemi identitásról szól. A téma fontosságát jelzi, hogy ez az egyik leghosszabban kifejtett rész a könyvben. Olyan jelenségeket vizsgál itt a szerző, mint a férfi és női szerepek, transzneműek vagy a homoszexualitás. Ez az egyetlen olyan fejezet, amelyben hosszabban szó esik a női fogvatartottakról is.

Ezután egy rövid tanulmány következik a lovári nyelvről és a cigányságról, amiből kiderül, hogy mikor kivel és hol lehet ezt a nyelvet használni, valamint ennek milyen lehetséges következményei vannak. A könyvnek talán ez a leggyengébb pontja, inkább színesítő, mint tudományos szerepe van.

Az előző fejezetben felvetett cigányság témája a nyolcadik fejezetben kerül megvitatásra, ami az etnicitásról szól. Itt a magyar-cigány dichotómiát

olyan témákon keresztül vizsgálja Fiáth, mint javak felhasználása, higiénia, összetartás, vagy rafináltság. Ezek mellett a cigányságon belüli ellentétekről, valamint az etnikailag színezett hierarchiáról is szó esik.

Fontos része még a börtön világának a pletyka. A kilencedik fejezetben a szerző a pletyka funkcióit (énbemutatás és pozíciószerezés, erkölcsi megítélés és határkijelölés, racionalizálás, vigasz és önnugtatas, időtöltés) és témáit (pénz, hatalom, szex, rendkívüli események) vizsgálja, valamint arra is kitér, hogy miért van egy pletykának több verziója.

A tizedik fejezet egy esettanulmány, amely egy konkrét szappanopera börtönbeli recepciójával foglalkozik. A szerző a szappanopera fogvatartottak általi interpretációját felhasználva olyan kérdésekre keresi a választ, hogy mikor és kiket címkéznek árulónak, hogy a bosszú vagy a megbocsátás-e a „jobb” megoldás, vagy hogy mit gondolnak az elítéltek a szerelemről.

Az utolsó rész az étkezéssel kapcsolatos jelenségeket vizsgálja. Itt olyan kérdések merülnek fel, hogy mikor, miért és hogyan alakítják át a fogvatartottak a „hatalomtól” kapott ételt. Illetve kinek van elég hatalma befolyásolni, ki mit egyen, vagy ki mit csináljon a főzés során.

Politikai antropológiai nézőpont

Mielőtt ebből a szempontból vizsgálnánk a könyvet, először magát a politikai antropológiát kell definiálnunk. Ez nem könnyű feladat, mivel nincs egy mindenki által elfogadott definíció, ezért jómagam sem próbálom feltalálni a spanyolviaszt. A politikai antropológia tárgyát már egy fokkal könnyebb körbehatárolni.

Zentai szerint: „A politikai antropológia két egymással összefüggő fogalom érvényességi területén vizsgálódik: a *politika világában* (formális politikai intézmények, szervezetek, kormányzás elvei, politikai jogok, mozgalmak stb.) és a *hatalom dimenzióiban* (a hatalom működési formái, terei, eszközei, mechanizmusai, technikái, társadalmi hierarchiák stb.).”

A. Gergely inkább a második területet hangsúlyozza: „Ahol politika van, ott erők feszülnek egymásnak, ott rendet szab, aki erősebb, fölébe kerül az alávetetteknek. Ezek pedig elszennvedik a politika nyomását. S ahol egy társadalom egyáltalán egzisztál, ott mindig van, aki uralkodik, aki ezt elviseli, tehát mindig van, aki politikát alakít, s olyan is, aki ezt megszenved. Hatalom, befolyás, a lét valóságos és

szimbolikus korlátozása a témája a politikai antropológiának is. Ahol hatalom van, ott erőforrások elosztása és hierarchiák kialakítása zajlik. A politikát az erőhatások sikere, kiegyezése és konfliktusa, eszközök és eszmék egymásnak feszülése teszi közös társadalmi tulajdonná, s az ebből származó tapasztalatot közösen birtokló emberek teszik vizsgálhatóvá”.

A definíciók után egyértelműnek látszik, hogyha a börtön világról beszélünk, akkor a politikai antropológia megfelelő elemzési szempontokat tud nyújtani. Hiszen a börtön egy totális rendszer, amelyben a büntetés-végrehajtási intézmény és alkalmazottjai teljes hatalmat gyakorolnak a fogvatartottak felett.

Azonban Fiáth bírálja a totális intézmény jelenségét, sőt a könyv tanulsága szerint a fogvatartottak mindent megtesznek, hogy minél több önálló szabad döntést hozzanak, így átéljék a szabadságot, ami a könyv egyik kulcsfogalmává válik. A fejezetekből látszik, hogy a cellák, a ruházat, az étel átalakításával, az idő beosztásával, az egymással fenntartott kapcsolatok folyamatos változtatásával, a kereskedelem meglétével a fogvatartottak viszonylagos szabadságban élnek.

A szerző a börtön, vagyis a fogvatartottak kultúrájára összpontosít, tehát az elítéltek közötti (és nem az elítéltintézmény közötti) kapcsolatokkal foglalkozik, azonban a politikai antropológia itt is használható. Rögtön az első fejezetben a státuszról és hatalomról ír, az elítélthierarchiát vizsgálva. A fogvatartottak világában (mint sok más közösségben) nagyon fontos, hogy ki rendelkezik a hatalommal és azt mire használja. Az egész kötetet keresztül végigkövethetjük a hatalom megjelenési formáit, és azt tapasztaljuk, hogy akinek több hatalma van, az több szabad döntést is tud hozni, tehát több mindent megtehet, azonban erősen védenie is kell ezt a pozícióját.

Számomra szórakoztató érdekesítő és tanulságos olvasmány volt ez a könyv. Remélem később még olvashatok a szerző által írt műveket.

Felhasznált irodalom

- A. Gergely András 1996 *Politikai antropológia*. MTA Politikai Tudományok Intézete Etnoregionális Kutatóközpont, Budapest.
- Boros János – Csetneky László 2002 *Börtönpszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Fiáth Titanilla 2012 *Börtönkönyv*. Háttér Kiadó, Budapest.
- Fliegeauf Gergely – Ránkis Sára 2007 *Fogva tartott gondolatok*. L'Harmattan, Budapest.
- Foucault, Michel 1990 *Felügyelet és büntetés*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Zentai Violetta szerk. 1997 *Politikai antropológia*. Osiris Kiadó, Budapest.